

Motiváltság és ikonicitás a magyar jelnyelvben

Szabó M. Helga
MTA NyTI, Budapest

A jelnyelvi jelekről szinte mindenkinek azonnal az ikonicitás jut eszébe, hiszen számos jelnyelvi elem annyira könnyen felismerhető, már-már egyértelműen utánzó jellegűnek tűnik, hogy nem is lehet kétséges a jelentése. Azonban ettől még senki sem képes egy összefüggő jelnyelvi szöveget hangzó nyelvre fordítani. A jelek mögött húzódó motiváltság tehát csak addig nyilvánvaló, ha egyenként vesszük górcső alá a lexikai elemeket, esetleg egyes nyelvtani megoldásokat. Van ebben tehát némi ellentmondás.

Előadásomban a magyar jelnyelv példáin keresztül igyekszem feltárni a fent említett jelenséget – ennek elsősorban lexikális, kisebb részben nyelvtani vonatkozásait. A témát olyan általános nyelvészeti, illetve jelnyelvészeti szakirodalmi előzményeket felhasználva próbálom körüljárni, mint pl. Kamp & Reyle (1993): diskurzus-reprezentáció; Jackendoff (2002): konceptuális séma; Bierwisch (2001): szemantikai primitívek repertoárja; Fernand & Napoli (2000): ion-morfok és jelsaládok, Johnston & Schembri: a lexéma jelnyelvi definíciója.

A hangzó nyelvekben is találhatók egyértelmű szemantikai jegy – formai elem összefüggések (többes szám, múlt idő stb.), de ezek jellemzően morfoszintaktikai egységek. Gond természetesen mindig a kivételekkel van – ld. pl. az angol *foot/feet* kezelése. A hangzó nyelvvel ellentétben a jelnyelvi grammatika számos eszköze valóban motiválnak tekinthető (pl. idővonalak használata, térindexek névmási referensként szerepeltetése), és ezek használata lényegében kivételek nélkül következetes is.

Az ún. dosszié-elmélet (Bierwisch, 2007) szerint bizonyos konceptuális elemek csoportosan kapcsolódnak (és tárolódnak az agyban) az adott entitás elnevezésében. Pl. kutya = állat, emlős, négylábú, stb.; ehhez kapcsolódik egy 3D-modell (séma), illetve a jellegzetesnek tartott hang (ugatás).

Bizonyos felfogások szerint létezik egy univerzális szemantikai repertoár, amely egyéni tapasztalatok alapján aktiválódik és rendeződik. A jelnyelvben ennek feleltethető meg az, hogy a profomok alkalmazása szigorúan forma-alapúan működik: az azonos kritériumoknak megfelelő entítások azonos proformokkal idézhetők fel, ez az értelmezést is segíti. Természetesen egy entitás akár több sémába (halmazba) is beletartozhat, ilyen esetben mindig az aktuális közlési szándék, hangsúlyozni kívánt jellemző határozza meg, melyik lehetséges proformmal utal vissza rá a jelnyelvhasználó.

A nyelvészetben számon tartott, ún. szemantikai primitívek valamiféle általános jelentést hordoznak, több mindennek az alapját képezik, ezek specifikálódnak egy későbbi szinten az elnevezésben is (pl. ehető dolog vagy kerek tárgy, de ide sorolhatók bizonyos igeeképzők is). A jelnyelvben igen erősen jelen van ez a fajta „építkezés”. Sok esetben egy általános mozdulat számos konkrét dolgot jelenthet. – Pl. SÍK (2xB kézforma, tenyérrrel lefelé, széttartó mozgás), amelynek többféle konkrét jelentése lehet: ’síkság’, ’alföld’; ’asztal’; ’föld’, talaj’.

Az előadás során bemutatásra szánt példák – elsősorban az időhöz köthető fogalmak, illetve a kommunikációval és a mentális folyamatokkal kapcsolatos kifejezések – azt mutatják meg, hogy bizonyos konceptuális elemek milyen formai jegyekben reprezentálódhatnak:

- Ami a kommunikációval kapcsolatos, az a szájnál jön létre.
- Ami a mentális folyamatokra utal, az a homlok-halánték vonalában jön létre.
- Ami érzelmi töltetű, az a testtel érintkezve jön létre.

- Ami befogadó jellegű, az befelé irányuló mozgást tartalmaz, ami kiáramló, az kifelé irányuló mozgású.
- Az idő haladása ugyancsak irányokkal ragadható meg.
- A szimbolikus időpontok pedig valamilyen jellegzetes tevékenységet / entitást idéznek fel.

A fentiek alapján talán nyilvánvalóvá válik, hogy amit korábban a jelnyelv primitív vonásának tartottak („mutogatás”, ikonicitás), valójában ennek a nyelvnek nagy előnye, mi több: jelentős kreativitásra vall. És talán az ikonicitásnak a jelnyelvi alkalmazásának megismerése közelebb vihet a jelenség általánosabb megértéséhez is.

Hivatkozások:

- Bierwisch, M. (2001): Repertoires of Primitive Elements – Prerequisite or Result of Acquisition? In: J. Weisserborn – B. Höhle (eds.): *Approaches to Bootstrapping* Vol. 2., pp.281-307; Amsterdam: John Benjamins
- Bierwisch, M. (2007): Semantic Forms as Interface. In: A. Späth (ed.): *Interfaces and Interface Conditions*, pp.1-32; Berlin: Walter de Gruyter
- Fernald, Th. B. & Napoli, D. J. (2000): Exploitation of morphological possibilities in signed languages – Comparison of American Sign Language with English. In: *Sign Language & Linguistics* 3:1. (2000) ; pp. 3–58
- Jackendoff, R. (2002): *Foundations of Language*; Oxford: Oxford University Press
- Johnston, T. – Schembri, A. (1999): On defining lexeme in a sign language. In: *Sign Language & Linguistics*, 2(2), pp.115–185.
- Kamp, H. & Reyle, U. (1993): *From Discourse to Logic*; Dordrecht: Kluwer Academic Press